

Borut Peršolja

Velika planina

Grem na planino

Velika planina je obsežna in razgibana kraška planota v Kamniško-Savinjskih Alpah. V višinskem pasu od 1200 m do 1600 m je nastalo eno najstarejših in največjih pašnih območij slovenskega alpskega sveta, ki ga sestavljajo selišča Velika planina, Mala planina, Gojška planina, planina Kisovec, planina Konjščica in planina Dol. K nastanku te starosvetne gorske pokrajine so pripomogle zlasti ugodne reliefne, podnebne in rastne razmere. Arheološke raziskave so pokazale, da na tem skoraj 1000 ha velikem prostoru, človek gospodari že več kot tri tisoč let. Današnje travnate planjave, ki ustvarjajo podobo visokogorske kulturne pokrajine, so iztrgali smrekovemu gozdu. Za pastirja in živino so postavili značilne pastirske stanove, ki so danes že docela spremenjeni. Štiriozglato izbo za pastirja in obodno lopo za živino je nekoč prekrivala ovalna, na kamnite klade oprta šotorasta skodlasta streha. Nizke duri z visokim pragom so vodile v prostor brez oken in stropa, ki je bil prekrit z odprtim ostrejšem na kašto. V kotu je bilo ognjišče z zaglavnikom za ohranjanje žerjavice. Takšna je danes samo še muzejska Preskarjeva bajta, ki je na ogled obiskovalcem.

Koče pa so spremembe doživljale že pred drugo svetovno vojno, ko je prišlo zaradi bližine Ljubljane do razmaha turnega smučanja in zametkov zimskega turizma (prvi zapisi o smučarjih na Veliki planini segajo v leto 1907). Lastniki stanov so se hitro prilagodili novim razmeram in so koče oddajali za vso zimo v najem, kar jim je prineslo dodaten zaslužek. Marca leta 1945 so Nemci požgali vsa pastirska selišča, vključno z leseno kapelo svete Marije Snežne (leta 1939 so jo po skici Jožeta Plečnika stesali domačini, na novo je bila postavljena 1988). Po drugi vojni (leta 1959) so po načrtih arhitekta Vlasta Kopača zgradili prve izmed več kot sto počitniških koč. V naslednjih petnajstih letih so bile zgrajene gondolska žičnica do Hotela Šimnovec, sedežnica do Gradišča in vlečnice v Tihno dolino. Na območju Male planine so bile zgrajene tri planinske koče, med njimi je najstarejši Domžalski dom, ki bo drugo leto praznoval petdesetletnico odprtja.

Po stanju v Franciscejskem katastru je bilo leta 1826 na Veliki planini 63 koč oziroma bajt, kot jim rečejo domačini (31 v eni gruči, ostale pa razpršene naokrog), na Mali planini pa 31. Zdaj jih je v vseh seliščih okrog 120, a le 7 ovalnih. Iz leta 1875 je tudi znan podatek, da so na celotnem območju Velike planine pasli 160 krav, 400 volov in 100 prašičev, v zadnjem obdobju pa se poleti pase 280 glav živine. Skupno število je torej za več kot polovico manjše od prvotnega, s planine so izginili konji, prašiči in ovce.

Odhod na planino

Naravna omejitev za začetek paše je začetek rasti trave, ki sovпада s temperaturnim pragom 5° C. Ta je dosežen že v drugi polovici maja, živino pa na planino vseeno odženejo šele konec junija. Vzrok zakasnitve je za ta čas običajno poslabšanje vremena z močnejšimi ohlaiditvami in padavinami, ki lahko hitro preidejo v sneg. Nekdaj so na pašo gnali na god Janeza Krstnika (24. junija), po 2. vojni pa se je odhod bolj približal godu svetega Petra in Pavla (29. junij). V zadnjem obdobju ženejo na planino po dogovoru, vendar redko pred tem datumom. Tradicionalen dan odhoda s planine je mali šmaren (8. september).

Cesarsko kraljevi komisar za agrarske operacije je leta 1908 izdal "Register deležnih pravic", v katerega je vpisanih 176 udeležencev iz skoraj dvajsetih naselij na vznožju planote: Bistričica, Črna pri Kamniku, Gozd, Klemenčevo, Kregarjevo, Krivčevo, Laniše, Okroglo, Spodnje Stranje, Stahovica, Stolnik, Vodice nad Kamnikom, Zagorica nad Kamnikom, Zakal, Zgornje Stranje, Žaga in Županje njive. Pravica do paše na planini je vezana na kmetijo in je ni mogoče prodati ločeno. Leta 1913 so dotlej enotno pašno območje razdelili v tri samostojne planine – Veliko, Malo in Gojško planino. Med posameznimi planinami so zgradili kamnite in lesene ograje. Življenje in delo na planini je še danes v veliki meri urejeno z

določili "Začasnega Planšarskega reda za Veliko planino" iz leta 1932. V njem je na primer določeno, da se na planino goni samo živina, ki je zato usposobljena – da se usposobi, jo je treba spomladi pasti na domačem pašniku.

Tradicionalna vodna oskrba je na planini odvisna od deževnice. Za napajanje živine služijo v dnu kotanje ali pod pobočjem izkopane kali. Prst so najprej prekopal in jo posuli s soljo, tako da so privabili živino. V zgnetenem dnu se je ob dežju nabrala voda. V sušnem obdobju so pastirji s koši hodili v kraški udornici Velika in Mala Vetrnica, katerih dno je bilo čez poletje prekrito s snegom in ledom. Sneg so pri kočah topili in tako za silo napojili živino. V zadnjih dvajsetih letih je sneg v udornicah skopnel že sredi poletja, sušo pa rešujejo s prevozi vode v cisternah.

Pastirsko življenje so napolnjevali številni običaji in šege. Starejšim pastirjem so pomagali fantje in dekleta, ki so si na paši krajšali čas z igrami – bili so svinko, nebeškali ... Ob večerih so se zbirali ob ognjišču, starejši so pripovedovali zgodbe o divjih možeh, škratih, coprnih ... Pastirji so izdelovali trniče, okrogle kepe sira, posušene v dimu, rezljali pipe in nabirali zdravilna zelišča. Z rezljanimi lesenimi deščicami, imenovali so jih pisave, so v sire odtisovali različne motive. Trniče so podarjali dekletom in si tako skušali pridobiti njihovo pozornost. Del tega življenja si je moč ogledati prvo nedeljo v avgustu, ko je praznik svete Marije Snežne.

Obraba gojzarjev

Zanimivi razgledi na najvišje vrhove Grintovcev in poseljeno Ljubljansko kotlino, stari pastirski stanovi, obledeli viharniki, številne naravne znamenitosti in udobne sprehajalne poti, privabljajo obiskovalce. Skupne cilje tu odkrivajo družine z majhnimi otroki in zlatoporočenci. Nemalo je tudi popoldanskih obiskovalcev med tednom, ki ubežijo kotlinski sopari in betonski vročini. Kljub navidezni pohlevnosti pa je Velika planina znana tudi kot gora, ki je po številu smrtnih nesreč na drugem mestu, za Triglavom in pred Brano. Največ ponesrečenih jih je skupilo, ko so poleteli na izpostavljenih in strmih senožetih in gričah nabirali planike ali pa jih je pozimi zmedla gosta megla.

Do vznožja Velike planine se lahko pripeljemo po cesti, ki gre iz Stahovice (434 m) nad reko Kamniško Bistrico in je bila zgrajena leta 1934. Iz Stahovice se lahko peš odpravimo po nekdanji gonski poti mimo romarske cerkvice svetega Primoža in čez Pasjo peč. Do Domžalskega doma bomo hodili tri ure. Telesno najmanj naporna in cenovno najdražja je vožnja z gondolsko žičnico (na 1640 m dolgi poti premaga 850 m višinske razdalje) do Hotela Šimnovec (1407 m), od koder je do Domžalskega doma mimo Zelenega roba in Velike Planine ena ura hoje. Z vrha Gradišča (1666 m), do koder se lahko peljemo z dvosedo sedežnico, imamo do Domžalskega doma pol ure razgledne hoje. Daljša različica nas vodi od spodnje postaje gondolske žičnice čez planino Dol (1308 m) in planino Konjščico. Do Domžalskega doma bomo prišli v treh urah in pol. Najdaljša in najzahtevnejša pa je tura od mosta čez Kamniško Belo (571 m) in čez Presedljaj (1613 m) do vrha Konja (1803 m, ta odsek poti je zelo zahteven!) in prek planine Dol (1308 m). Rob Velike planine bomo dosegli po petih urah hoje.

Drugo izhodišče je na jugu ležeča dolina Črne. V Stahovici zavijemo v smeri Gornjega Grada in se peljemo proti prelazu Črnivec. Prvič lahko avto zapustimo že v Krivčevem (gostilna Pri Jurčku), kjer je izhodišče markirane planinske poti mimo Podkrajnika, čez planino Kisovec ali Gojško planino. Domžalski dom bomo dosegli po dveh urah in pol zmerne hoje. Lahko pa se zapeljemo do Kranjskega Raka (1029 m), od koder bomo Veliko planino dosegli v uri in pol zmerne hoje. Tričetrt urni sprehod pa zahtevata izhodišči Marjanine njive (1220 m) ali Ušivec.